

**O'ZBEKISYON RESBUBLIKASI VAZIRLAR
MAHKAMASI TOSHKENT ISLOM UNVERSTETI
"ISLGH TARIXI VA FALSAFASI" FAKULTETI
DINSHUNOSLIK YO'NALISHI**

REFERAT

MAVZU: *QO'RIQXONALAR*

**BAJARDI: HAMROVALIYEV M.
TEKSHIRDI: SHOJALILOV SH.**

TOSHKENT-2010

REJA

- 1. O'ZBEKISTON HUDUDIDAGI QO'RIQXONALAR.**
- 2. QO'RIQXONALARNING VAZIFASI**
- 3. QO'RIQXONALAR FOYDALI TOMONLARI.**

1. Baday-to'qaydavlat qoriqxonasi

1971 yilning oktyabr oyida daryo bo'yi tabiiy to'qayzorlarni va ularni biologik xilma-xiiligini saqlab qolish maqsadida «Baday-To'qay» qo'riqxonasi tashkil qilingan bo'lib, u o'zbekiston Respublikasida oltinchi, Qoraqalpogiston Respublikasining birinchi qo'riqxonasi hisoblanadi.

2006 yiida qo'riqxonasi tashkil etilganligining 35 yilligini nishonladi. Hozirgi paytda qo'riqxonasi intizomiga to'liq rioya etilishi natijasida u yerda mavjud bo'lgan hayvonot va o'simlik olami sezilarli ravishda boyigan va saqlab qolingan. Qo'riqxonasi hududida 160 turdan ortiq; yuksak o'simlik turlari mavjud bo'lib, ularning qatoriga eriantus, turangil, sharq tog' teragi, Velgen toli kabi noyob turlari kiradi.

O'simliklardan Buzel lolasi va So'g'd lolasi o'zbekiston Respublikasi «Qizil Kitobi»dan joy olgan. Qo'riqxonasi hududida 94 xildagi qushlar, 12 xil • sut emizuvchilar, 16 xiidagi baliqlar, 11 xil sudralib yuruvchilar va 2 xildagi amfibiyalar borligi qayd qilingan,

Hayvonlardan Buxoro bug'usi Xalqaro «Qizil Kitob» ga kiritilgan va ularning umumiy soni 262 boshni tashkil etadi. Buxoro bug'usi o'zbekiston Respublikasining «Qizil Kitob»idan ham joy olgan.

Qo'riqxonasi hududida mavjud bo'lgan qushlarning 5 turi va baliqlarning 5 turi ham Xalqaro «Qizil Kitob»dan va o'zbekiston Respublikasining «Qizil Kitobi»dan o'rin olgan.

Qo'riqxonaning doimiy parrandasi bo'lgan Xiva qirg'ovulining soni 500 dan oshiqdir.

Qo'riqxonasi nafaqat o'zining betakror go'zal tabiati, baiki tarixiy yodgorliklari bilan hatn qimmatlidir. Qo'riqxonasi hududida eramizning IX-Xi asrlarida barpo etilgan «Jampiq-Qal'a» mudofaa inshootlarining qoldiqari mavjud. Paxsalardan qurilgan devorning qalinligi 5,6-5,8 metrni, balandligi 9 metrni tashkil etib, u uzoq davom etadigan qamaliarga ham bardosh berganligidan dalolat beradi. Qo'riqxonaning shimoliy-g'arbiy chegarasida joylashgan «Xaktau» qo'rg'onida yerli aholi uchun muqaddas hisoblagan «Zambi-bobo» avliyoiar yashab o'tgan obida joylashgan.

Baday-to'qay davlat qo'riqxonasining manzili 743604, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Beruniy tumani, Kura!pa pochta bo'limi, 81 km. Qo'rg'onchasi.

2. Zarafshon davlat **qo'riqxonasi**

O'zbekistonda saqlab qolingani to'qayli maydonlarda barpo qilingani uchta qo'riqxonaning biri - Zarafshon qo'riqxonasi. U 1975 yilda tashkil etilgan bo'lib, uning maydoni Samarqand viloyatining Cho'pon-Ota tepaliklaridan boshlanib, Zarafshon daryosining o'ng qirg'ogi bo'ylab

oqimga qarshi 47 kilometr ga cho'zilgan. Eni esa 300-1500 metr lar oralig'ida. Qo'riqxonaning yer maydoni 2352 ga bo'lib, shundan 851 gektari o'rmon bilan qoplangan. Qo'riqxonaning tashkil etilishidan maqsad, yo'qolib borayotgan kenja tur - Zarafshon tillarang qirg'ovuli sonini ko'paytirish, qimmatbaho dorivor o'simlik hisoblangan chakandani hamda to'qay landshaftlarini himoyaga olishdan iborat.

Qo'riqxonada 300 ga yaqin o'simlik turlari mavjud bo'lib, shulardan 59 turi dorivor, 23 turi esa texnik o'simliklar hisoblanadi. Bular qirg'ajiyda, chakanda, echkitol, majnuntol, suvtol, yulg'un, qizil do'lana, jing'il va boshqalar. Nam yerlarda shirinmiya, qo'g'a, kendir qamishi va boshqalar uchraydi. Boychechak va sarvinjon o'simliklari o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob" iga kiritilgan.

Qo'riqxonaning hayvonot olami xilma-xildir. Qalin chakalakzorlarda tuiki, chiyabo'ri, sahro va qamish mushuklari, tolay-quyoni, jayra, bo'rsiq, tipratikan, yulg'un qumsichqoni, ko'rsichqon va boshqalar yashaydi.

Sudralib yuruvchilardan suv iloni, guidor chipor ilon, o'q ilon, cho'l toshbaqasi, sariq ilon va ko'pgina kaltakesak turlari mavjud.

Qo'riqxonada 160 turdan ziyod kushiarni uchratish mumkin. Zarafshon qirg'ovu'idan tashqari doimiy yashovchi qushlardan oq qanotli qizilishton, musicha, hakka, buxoro chittagi, mayna va dala chumchuqlari uchraydi. Tilia kurkanak, suv qaldirg'ochi va to'qay bulbullari faqat bahor va yoz fasllarida uchib kelib, oq va ko'kqo'tonlar, qarchig'aylar, qarg'aiar esa qo'riqxonada xududida qishlaydilar.

Buxoro bug'usi xalqqa "XON GUL!" nomi bilan ma'lum. Yirik, baquvvat to'qay o'rmonlarining ko'rki bo'lgan hayvonni bundan 100 yillar ilgari o'zbekistonning ko'pgina hududlarda uchratish mumkin edi. Asrimizning 60-yillari o'rtalarida Buxoro bug'usi faqat qo'riqxonalar va hayvonot bog'larida saqlanib qolindi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra bu kamyob hayvonning dunyo bo'yicha soni 500 boshni tashkil etadi. Ushbu kenja tur yuqolish arafasida. U xalqaro, jumladan o'zbekiston "Qizil Kitob"iga kiritilgan. Xalqaro dastur bo'yicha ishni amalga oshirish uchun Zarafshon davlat qo'riqxonasida Buxoro bug'ularini saqlash va ko'paytirish uchun 7 gektarli parvarishxona qurildi. Hozir qo'riqxonada 27 bosh bug'u bo'lib, 2005 yilning avgust oyida ulardan 5 bo'shi Zarafshon daryosi sohilining to'qay qismiga qo'yib yuborildi.

Buxoro bug'usi o'zbekistonning milliy faxri. Agar "Xon guli" yo'qolib ketsa, to'qayli o'rmonzorlarimiz yana ham kambag'allashib qoladi. Ammo boshlangan tajriba muvaffaqiyatli yakunlanib, yaqin kelajakda ko'hna va qadimiy Samarqand shahri atrofidagi to'qaylarda bug'ularning ko'payishi kutiimoqda.

Zarafshon davlat qo'riqxonasining manzili 704506, Samarqand viloyati, Jomboy tunnani, Xoshdala qishlog'i

3. Zomin davlat **qo'riqxonasi**

1928 yili o'zbekistonda birinchi marotaba archalar va u yerdagi noyob hayvonot

dunyasining tabiiy holda saqlanishini ta'minlash maqsadida Zomin tog' archazorlari davlat qo'riqxonasi tashkil etildi. Uning umumiy yer maydoni 26840 gektarni tashkil etadi, shundan 22137,3 gektari o'rmon bilan qoplangan, Qo'riqxonada yerlari tarkibiga tog' tizmalari kiradi, ular dengiz sathidan 1760 metrdan 3500 metr balandlikka ega bo'lgan uch zonani o'z ichiga oladi.

Qo'riqxonada hududini qoraarcha, o'rikarcha va saurarcha ko'rinishdagi uch turdagi archalar qoplangan. Tog'ning yuqori yon bag'irlarida saurarcha turiga mansub boigan archalar, o'rikarchalari bilan tabiiy holda, tog'ning quyi qismida zarafshon archasi saurarcha ko'rinishdagi archalar bilan araiash o'sadi. Archazor chekkalari Turkiston doianasi, Fedchenko na'matagi, Korolkov uchqati, qoraqat va irg'ay butalari bilan qoplangan.

Zomin qo'riqxonasidagi 700 turdagi o'simliklardan 20 turi o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob"ga kiritilgan, 48 turi g'arbiy Turkiston tog' tizmasining endemiklari hisoblanadi. goralash daryosi yoqasida 1926 yilda yashil gulli shirach topilganligi qayd etilgan.

Dorivor o'simliklarning 20 dan ortiq turi qo'riqxonada mavjud, ular: parpi, oqsavrinqon, qumioq bo'znochi, valeriana, yalpiz, bo'znoch va boshqalar. Manzarali o'simliklarning 15 turlari malum.

Qo'riqxonada 216 turdagi qo'ziqorinlar borligi aniqlanib, ularning 173 turi va 16 xili o'zbekiston uchun avvaldan aniqlangan hisoblanadi, 90 turi Markaziy Osiyo, 53 turi Osiyo va 12 turi sobiq SSSR uchun yangi va 2 ta turi fan uchun yangilik, 12 ta turi endemik hisoblanadi.

Qo'riqxonaning hayvonot dunyosi xilma-xil bo'lib, u sharqiy Buxoro zoogeografik hududiga moyil. Yalang toshioqiarda Turkiston agamasi, qumloq va tuproq yerlarda chipor ilon, sariq ilon, choi kaltakesagi va boshqalar uchraydi.

Archazorlar ayniqsa qushlarga boy. Bu yerda dehqon chumchuqlar, qorabuloq qorayaloq, archa boltatumshugi, Turkiston ukkisi, kul rang pung qushi, kaklik va Turkiston maynasi uchrab turishi oddiy holat. Daralardagi sharsharalarda binafsha qorayaloga va oddiy vahima qushlar, toshloq joylarda esa suvchumchuqlar oilasi va jibiajibonlar oilasi yashaydi. Baiand tog' qoyalarida yirik yirtqich qushlar - qumoy, tasqara va boltayutarlar in qo'yib hayot kechiradilar. Chortangi darasinsng odam chiqolmaydigan qoyaiari orasiga har yili uchib keladigan bir juft qora laylak in qo'yadi.

4. Qizilqum davlat qo'riqxonasi

Qizilqum davlat qo'riqxonasi 1971 yili Qizilqum o'rmon xo'jaligi negizida qumli-to'qayzorlar ekologik tizimini, u yerda mavjud bo'lgan biologik xilma-xillikni saqlab qolish maqsadida tashkil etilgan bo'lib, uning yer maydoni 10311 gektardan iborat.

Qo'riqxonada Amudaryoning o'ng qirg'og'i bo'ylab shimoliy - sharqdan, janubiy - sharq tomonga 30 km, sharqdan g'arbga qarab 3 km ga cho'zilgan bir-biriga zid to'qayli va cho'lli boiimlardan iborat.

Havo harorati quruq va tez o'zgaruvchan, eng issiq davr may-avgust oyigacha davom etib, harorat +41 - +44 darajagacha ko'tariladi, qishda havo harorati -20 - -21 darajagacha tushadi,

Yog'ingarchilikning asosiy qismi, ya'ni 85-87% qish va bahor oylariga to'g'ri kelib, qor qoplami qisqa fursat ichida erib ketadi.

Hudud o'rmon o'simliklari bilan qoplanishiga qarab Osiyo cho'lli zonasi tarkibiga kiradi. Amudaryo qo'riqxonasi hududini katta va kichik bo'lgan orollarga bo'lib tashlagan.

Qo'riqxonasi hududida 160 dan ortiq o'simlik turlari o'sadi, ulardan 2 turi o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob" ga kiritilgan. Bular o'zbekistonda kamyob endemigi hisoblangan Sug'd lolasi va Korolkov shirachidir.

O'rmonzorlar tabiiy o'sadigan daraxt va butalardan iborat. Bu yerda turangil, qora tol, qora, oq saksovul, butali yulg'un, qandim va chingillarni uchratish mumkin,

Qo'riqxonaning katta qismini tabiiy o'tlar bilan qoplangan maydonlar tashkil etadi. Erning suv va tuz tarkibi o'zgarishiga qarab mazkur o'simliklar hududi bir-birini almashtiradi. To'qayzorlardagi o'simliklar sho'rlanishi yuqoriligi va qurg'oqchilikka qarab moslashgan. Uncha katta bo'lmagan hududda 11 tur manzarali, 29 tur shifobaxsh, 2 tur oshlovchi, 25 tur asal ajratuvchi, 39 tur yem-xashakbop, 4 tur oziq-ovqatbop, 3 tur texnik va 4 turdagi zaharli o'simliklar o'sadi.

Qo'riqxonasi hayvonot olamiga juda boy, qiziqarli va xilma-xildir. So'ng hisob-kitoblarga ko'ra, qo'riqxonasi hududida 358 turdagi umurtqalilar oilasiga kiruvchi hayvonot olami mavjud bo'lib, shulardan 27 turdagi baliqlar, 29 turdagi amfibiyalar va sudralib yuruvchilar, 267 turdagi qushlar, 35 turdagi sut emizuvchilar borligi aniqlangan, Amudaryo bo'yida joylashganligi, tabiiy oziq-ovqat va yem-xashakning moiligi buning asosiy sababidir.

Qo'riqxonada ikki turdagi Amudaryo va Xiva qirg'ovullari istiqomat qiladi. Bu yerda Xalqaro va o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob" ga kiritilgan sut emizuvchilardan Buxoro bug'usi va jayron, qushlardan - pelikan, kichik karavayka, marmay churrak, yo'rg'a tuvaloq, uzundumli suv burguti, baliqchidan - kichik amudaryo kurrakburuni, katta amudaryo kurrakburuni uchraydi.

Bulardan tashqari o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitobi"ga kirgan kichik ko'k qarqara, qoshiq burun, oq va qora laylaklarni ham uchratish mumkin.

Qizilqum davlat qo'riqxonasi manzili

706420, Buxoro viloyati, Romitan tumani, Qizilrovot qo'rg'onchasi

5. Nurota davlat qo'riqxonasi

Nurota davlat tog' yong'oq-meva qo'riqxonasi Navoiy va Samarqand viloyatlari bilan chegaradosh bo'lgan Jizzax viloyatining Forish tumanida, Nurota tog' tizmasining markaziy qismida joylashgan,

Nurota qo'riqxonasi o'zSSR Vazirlar Mahkamasining 1973 yil 4 dekabrda qabul qilingan 530-sonli qaroriga asosan tashkil etilgan va o'zining amaliy faoliyatini 1975 yildan boshlagan. Qo'riqxonaning dastlabki maydoni 22537 ga ni tashkil qilgan bo'lsa, 1990 yilda 17752 ga gacha qisqartirildi. 1986 yilda qo'riqxonaning 15322 ga maydonga ega muhofaza hududi tashkil etildi

Qo'riqxonaning ma'muriy binosi qo'riqxonadan 40 km uzoqlikda Forish tumanining markazi Yangiqishloq aholi punktida joylashgan.

Qo'riqxonada davlat tabiatni muhofaza qilish va ilmiy tadqiqot muassasasi bo'lib, uning asosiy maqsadi tabiiy jarayonlarning harakati, Nurota tog' tizmasining o'ziga xos ekotizimini, flora va faunasini, ayniqsa Qizilqum quyi va yong'oq-meva o'simliklarini muhofaza qilish va o'rganishdan iborat.

Nurota qo'riqxonasi ilmiy ishlarining asosiy yo'nalishlari bu "Tabiat solnomasi"ni yuritish, o'simlik va hayvonot olarining turini hisoblash, ekologiyasi, biologiyasini va noyob hayvonlar (Seversov qo'yi, yovvoyi qushlar) populyatsiyasini o'rganish, Seversov qo'yini yarim tutqin sharoitda boqish va ko'paytirish usullarini ishlab chiqish, o'simliklarni xaritalash va monitoringini, yong'oq-meva o'simliklarining zamonaviy holatini aniqlash va boshqalardir,

Nurota davlat qo'riqxonasi dengiz sathidan 500 va 2169 m balandliklar o'rtasida joylashgan va Nurota tog' tizmasining barcha mintaqalarini, tog' yonbag'irlari, pastki tog' yonbag'irlari va o'rta tog' yonbag'irlarini o'z ichiga oladi.

Tog' tizmasining cho'qqisi Hayotboshi tog'i (dengiz sathidan 2169 metr balandlikda) Nurota qo'riqxonasining hududida joylashgan. Qo'riqxonadan hududi murakkab, alohida bo'lingan relefga ega.

Nurota tog' tizmasi tog' tarmoqlari va Markaziy Osiyo sahrolari oralig'ida joylashgan. Shuning uchun ham Nurota qo'riqxonasining manzaralari, o'simlik va hayvonot dunyosi juda boy va o'ziga xosdir. Nurota qo'riqxonasining hududida 78 oila 814 xil eng yuqori turg'un o'simliklar, shu jumladan 24 endemik va o'zbekiston «Qizil Kitobi»ga kiritilgan 29 tur borligi aniqlangan. Qo'riqxonaning umurtqasiz hayvonot dunyosi juda oddiydir.

O'zbekiston "Qizil Kitobi"ga kiritilgan 8 ta turi istiqomat qiladi. Umurtqali hayvonlar sirasidan joy lolgan 1 turdagi baliq, 1 turdagi amfibiya, 21 turdagi reptiliya, 196 turdagi qushlar (shu jumladan 103 tur in quradigan) va 34 turdagi sut emizuvchilar bilan namoyon bo'ladi. Ulardan 3 turi reptiliyalar, 10 turi in quradigan, 8 turi uchib tuvchi qushlar, 4 turi sut emizuvchilar o'zbekiston "Qizil Kitobi"ga kiritilgan.

Nurota davlat qo'riqxonasining manziii

708020, Jizzax viloyati, Forish tumani, Yangiqishloq qo'rg'oni, Qo'riqxon

Ko'chasi, 5 uy

6. Surxon davlat qo'riqxonasi

Surxon davlat qo'riqxonasi Surxondaryo viloyati Sherobod tumanining shimoliy-g'arbiy tomonida joylashgan bo'lib, u Orol – Payg'ambar va Ko'hitong tog' tizmasining sharqiy qismida joylashgan ikki mustaqil bo'limlardan iborat.

Orol-Payg'ambar bo'limi 3092 ga. yer maydonini egallab, u 1971 yil xalqaro va O'zbekiston Respublikasining "Qizil kitobi"dan O'rin olgan Buxoro bug'usi (Xongul) ni vodiy-to'qayzorlarida saqlab qolish maqsadida tashkil etilgan. Hozirgi paytda o'zbekiston Respublikasi xukumatining qaroriga binoan Orol – Payg'ambar bo'limi chegara xizmati tasarrufiga berilgan.

1986 yilda Ko'hitong davlat buyurtma qo'riqxonasi Orol-Payg'ambar qo'riqxonasi bilan qo'shib, 24554 ga. maydonga ega Surxon davlat qo'riqxonasi tashkil topgan, ushbu yer maydonining 9284 gektari o'rmonzorlar bilan qoplangan. Qo'riqxonaga yo'qolib ketish arafasida turgan Marxur va Buxoro qo'yini saqlab qolish maqsadida tashkil etilgan.

2004 yilgi hisobot natijalariga ko'ra qo'riqxonaga hududida 160 bosh Marxur va 24 bosh Buxoro qo'yi borligi aniqlangan.

Qo'riqxonada 578 xil o'simlik turlari o'sadi, ulardan 22 xili o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob"iga kiritilgan. Shundan 17 turi efir moyli, 13 - oziq-ovqat bob, 11 - manzarali, asalsaqlovchilar va boshqalardir.

Hayvonot olami xilma-xil: 60 turdagi sutemizuvchilar, 290 turdagi qushlar

Surxon davlat qo'riqxonasida istiqomat qiladi. Bulardan Buxoro qo'yi, Marxur, jayron, Turkiston silovsini, echkiemar, kapcha ilon, Turkiston oq laylagi, qora laylak, burgut, boltayutar, oq boshli qumoy, tasqari, ilonburgut va mallabosh lochinlar xalqaro va o'zbekiston Respublikasi "Qizil Kitob"iga kiritilgandir.

Surxon davlat qo'riqxonasining manzili

733100, Surxondaryo viloyati, Sherobod shahri, Ogohiy ko'chasi, 1